

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 159.932:1

Я.В. Любивий,
*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Серед множини аспектів проблеми ідентичності практичний аспект є одним з найважливіших, оскільки лише в практичній діяльності у взаємодії та комунікації з іншими людьми може реалізувати власне життєзабезпечення та творче самовдосконалення, а суспільство в цілому – сталий еволюційний розвиток. У зв'язку з цим проблема ідентичності є суттєвою стороною предмета практичної філософії [10], а також одного з її підходів – практичної соціальної філософії [9]. Для практичної філософії важливі інтенсивність та структура мотивації до діяльності – потреби та інтереси людини, її ціннісні вподобання та вищі світоглядно значущі устремління. Тому базовий вектор ідентичності у сучасному швидко змінюваному світі може спрямовувати людину або на перспективу самовдосконалення та розвитку, або на архаїку виживання та деградації.

Останніми роками філософсько-методологічні проблеми ідентичності інтенсивно розробляються українськими дослідниками, оскільки для України, що знаходиться на фронті цивілізацій, це питання є питанням збереження державності. Є.К. Бистрицький зазначає, що усвідомлення й формулювання «кредо» ідентичності «не потребують доведень, оскільки ґрунтуються на спільному, вже наперед існуючому, перед-розумінні того, що є слухним і як з цим діяти, – скажімо, що є «для нас» чесним, справедливим, прийнятним взагалі, або як використовувати ті чи ті зручні речі повсякденного вжитку», а найглибшим екзистенціалом ідентичності є рішу-

чість обстоювання власного культурного світу; важливою характеристикою ідентичності є її проєктивність [2, 31, 45, 46–48]. С.В. Пролєєв зазначає, що ідентичність невіддільна від універсалізму й можлива у вигляді культурно-історичної конкретності людського буття [12, 52]. О.В. Білий зауважує, що питання ідентичності є насамперед питанням безпеки [3, 76], самозбереження, і тому воля до ідентичності є важливим компонентом її конституювання [16, 107, 114–115].

Передумова ідентичності укорінена в тій універсальній закономірності Всесвіту, що кожна система має внутрішню структуру, котра реагує на зміни у навколишньому середовищі. Система відрізняє за допомогою певного коду себе від зовнішнього середовища і підтримує за посередництвом самореферентних власних операцій своє відтворення як даної системи; у біологічних системах самореференція конститується як аутопоейзис [8, 84, 79]. Від моменту «Великого вибуху» самоорганізація Всесвіту, згідно з антропним принципом, передбачає в актуальній чи потенційній формі наявність спостерігача. Н.Луман вважав, що «спостерігач може з'явитися двічі: як зовнішній спостерігач, котрий бачить, що якась інша система спостерігає сама себе, і як самоспостерігач, тобто як той, що спостерігає самого себе, співвідноситься із самим собою, каже щось про самого себе... тут постулюється дві ідентичності, два рівня – метарівень та нижчий рівень, тобто, зовнішній спостерігач та самоспостерігач...» [8, 90, 91]. Іншими словами, Н.Луман розумів ідентичність як не лише суб'єктивний феноменологічний прояв, а й як характеристику універсальних природних процесів.

Важливим механізмом самовідтворення систем є операції. Згідно з Луманом, «аутопоейтична система продукує операції, котрі їй необхідні для продукування операцій через мережу власних операцій» [8, 113, 114]. Тобто, самовідтворення впорядкованої системи закладено в сам інформаційний код, у внутрішнє ество природних енерго-інформаційних процесів. У цьому сенсі спостереження є операцією, а спостерігач є систематизованою послідовністю операції відповідно до певної самоствореної програми [8, 147, 148].

Без самореферентних процесів, що склалися з послідовності повторюваних операцій неможливо було б утворення життя. На думку Р.Докінза, спочатку утворилися подібні до сучасних вірусів реплікатори, своєрідні «машини для виживання», що самовідтворювалися завдяки певним симетріям у природних процесах у так званому первісному бульйоні; згодом утворилися більш складні молекули ДНК, що майже є такими самими, як і перші реплікатори; саме ж ДНК можна вважати збіркою інструкцій з побудови тіла, написаною алфавітом нуклеотидів [6, 51, 58, 59]. Гени як елементи ДНК напрочуд вічні, хоча комбінації генів можуть бути короткочасними [6, 63]. Індивідуальність кожного організму визначається тим чи іншим набором генів, проте індивідуальність кожного організму притаманна йому протягом обмеженого часу його життя, тоді як самі гени стосовно самого процесу життя в різноманітності його форм у певному сенсі «вічні». Р.Докінз, крім іншого, посилається на ідею еволюціоніста А.Дж. Кернс-Сміт, що наші предки (перші реплікатори) могли бути неорганічними кристалами [6, 59], іншими словами, складність життя є універсальною космічною закономірністю і походить із складної природи неорганічної речовини.

У цьому сенсі ідентичність людини є соціобіологічною за походженням і органічно впливає з успадкованої соціобіологічної ідентичності її предків, хоча на більш високих щаблях своєї складності вона набуває більш виражених соціокультурних та символічних форм.

Системний підхід є своєрідною новою онтологією, котра дає можливість побачити наскрізні закономірності у природних, соціальних та суб'єктивно-феноменологічних процесах. Самореферентні операції, що описуються за допомогою рекурсивних функцій, відбуваються всередині систем на рівні як фізичних та фізико-хімічних, так і біологічних та ментально-соціальних процесів. Самопідтримання за допомогою зворотних зв'язків функціональної цілісності замкнених систем на рівні людської свідомості проявляється як рефлексія та пов'язана з нею оберненість свідомості на саму себе в якості самосвідомості. Механізми самосвідомості

мости є продовженням механізмів самореференції замкнених систем, що притаманні більшості природних самоорганізаційних процесів. Згідно з антропним принципом сучасної науки, складні субатомні корпускулярно-хвильові закономірності можуть бути представлені не інакше як із врахуванням принципу спостережуваності, який має онтологічну основу в спостерігачі, котрий вже потенціально існував у момент «Великого вибуху». Актуалізація принципу спостережуваності розгортається за логікою динамічної взаємодії фізичних та фізико-хімічних констант у закономірній еволюції Всесвіту і остаточно реалізується у діяльності суб'єкта пізнання як рефлексивного та, водночас, рефлектуючого спостерігача. У цьому сенсі принцип спостережуваності субатомної фізики тісно пов'язаний з антропним принципом сучасної науки.

У філософії Нового часу глибинне ядро ідентичності, – самосвідомість, – активно досліджувалася починаючи з філософії Р.Декарта, Т.Гобса, П.Гасенді, а також у Німецькій класичній філософії – у І.Канта, І.Фіхте, Г.Гегеля. У сучасній філософії ідентичність, як необхідність і спосіб підтримувати єдність та безперервність особистості, має велике значення. Якщо, наприклад у З.Фрейда, К.Юнга та Е.Гуссерля, йшлося про свідомість, самосвідомість, підсвідоме, колективне несвідоме, а у соціальній філософії більшою мірою казали про індивідуальну, колективну, соціумну свідомість, то, після буму лінгвістичної проблематики у філософії, дослідники дедалі частіше використовують поняття ідентичності. Наприкінці ХХ ст. у суспільному світосприйнятті виникає криза ідентичності, коли людина «... не знає, ким вона є» і коли вона зазнає гамлетівської «кризи нерішучості» [5, 99, 133].

Ю.Габермас вважає ідентичність досить складним і багатовимірним поняттям. Спираючись на праці Е.Еріксона, Ж.Піаже, Л.Кольберга, Дж.Г.Міда, І.Гофмана та інших дослідників [4, 58], Ю.Габермас при розгляді ідентичності виокремлює її когнітивний, мотиваційний та комунікаційний аспекти [4, 63]. Стрижнем розвитку ідентичності Ю.Габермас вважає рівні розвитку моральної свідомості. Спираючись на праці Л.Кольберга, Ю.Габермас виокремлює доконвенційний, конвенційний та постконвенційний рівні

розвитку моральної свідомості, кожний з яких має по два шаблі, тобто, всього – три рівні та шість шаблів [4, 62]. На доконвенційному рівні дитина враховує фізичні чи гедоністичні наслідки власної поведінки, орієнтуючись на першому шаблі на слухняність і покарання, а на другому – на взаємність та рівність – «я тобі, а ти мені»; на конвенційному рівні індивід враховує очікування власної сім'ї, групи або нації, орієнтуючись на третьому шаблі на міжособистісне порозуміння й поведінку більшості, а на четвертому – на «закон і порядок»; на постконвенційному рівні людина досягає моральної автономії та керується принципами, орієнтуючись на п'ятому шаблі на моральні цінності та принципи, а на шостому – на універсальний етичний принцип та голос совісті [4, 62–63]. Названі рівні морального розвитку людини є показовим проявом рівня цілісного розвитку людини (її особистісних якостей та рефлексивної самосвідомості) й суспільства (якості та ефективності його регуляторів, норм та інститутів). Цей розвиток відбувається в напрямку зростання рівня життєво важливих соціо-орієнтуючих та соціо-перетворюючих знань, рівня соціальних цінностей, якості мотивацій до діяльності, міри відповідальності соціального дискурсу та гуманістичного наповнення комунікації.

Важливим аспектом ідентичності є активне й компетентне підтримання власної самототожності, неперервності та когерентності пам'яті – пам'яті про «послідовність своїх свідомих станів», щоб я «... був свідомий себе самого» [5, 103, 109, 123]. На думку В.Декомба, ідентичність має бути «екзистенційною, або практичною» [5, 137], і сучасна людина дедалі більшою мірою «конструює власну ідентичність... незалежну від суспільних зв'язків» [5, 151, 152]. Новочасна ідентичність на думку В.Декомба, є роботою над собою; вона має бути практичною ідентичністю, вибором на основі ціннісного судження та спрямованою у майбутнє [5, 163, 179].

А.Бадью вважає, що справжня ідентичність людини конструюється лише тоді, коли вона у героїчному творчому пориві протистоїть повсякденним справам і повсякденній побутовій комунікації та залишається вірною власному героїчному вибору у

прагненні до Безсмертя, у підпорядкуванні множинного буття Безсмертному, у триванні цього процесу істини [1, 116, 117, 124].

Головною ідеєю дослідників ідентичності є те, що в процесі розвитку людини у ранньому дитинстві, при первинній соціалізації, а також і в дорослому віці при вторинній соціалізації, ідентичність змінює власну конфігурацію. При ускладненні структури організму (при зростанні дитини, а потім і її дорослішанню), при розвиткові її когнітивних, комунікативних та інших якостей, а також при еволюційному розвиткові соціуму, ускладненні його соціальної структури та диференціації його технологічних, соціальних та культурних сфер, розвивається, ускладнюється та мультиплікується індивідуальна та колективна ідентичність. У сучасному надскладному багатовимірному та багатофункціональному суспільстві стає надскладною, багатовимірною та множинною і ідентичність, хоча при цьому вона все одно зберігає власне глибинне екзистенційне ядро.

Таким чином, розвиток суб'єкта від такого, що пристосовується до навколишнього природного та соціального середовища до такого, що активно самовдосконалює себе й формує за певними бажаними ідеальними моделями соціальні відносини і впливає на вектор еволюції соціальної системи в цілому, суттєво змінює його ідентичність, робить її високо диференційованою, багаторівневою, множинною, зберігаючи при цьому справжність власної самосвідомої рефлексивної екзистенції, що є ядром ідентичності.

Самоідентичність невідривна від колективної ідентичності, яку можна розглядати як у структурному, так і в історичному аспектах. В історичному аспекті ідентичність може співвідноситися як з формами суспільного устрою, зокрема, первісним, садівничим, аграрним, індустріальним суспільствами тощо, так і зі світоглядними формами світосприйняття та світорозуміння – магією, міфологією, раціональними та постраціональними, плюралістичними формами освоєння світу [12, 95, 90]. У структурному аспекті ідентичність людини може бути племінною, етнічною, регіональною, державною, глобальною, а також пов'язаною з певними виробничими відносинами, її належністю до тієї чи іншої професійної групи.

Ю.Габермас вважає, що ідентичність має визначатися інтерсуб'єктивно шляхом фіксації належності індивіда до символічної реальності групи [4, 80]. Якщо у сучасному швидкозмінюваному світі певна ідентичність руйнується внаслідок несумісних рольових очікувань, то доросла людина має бути здатною сформувати нову ідентичність [4, 82]. У суспільстві, що глобалізується, «державно-громадянська або національна ідентичність має бути розширена до всесвітньо-громадянської або універсальної ідентичності» [4, 83]. На відміну від архаїчних соціумів, сучасне суспільство спрямоване на майбутнє і тому індивіди формують волю стосовно спільного проектування ідентичності. У швидкозмінюваному суспільстві колективна ідентичність існує у рефлексивних формах і «може ґрунтуватися на усвідомленні всезагальних і рівних шансів на участь у таких комунікативних процесах, у яких утворення ідентичності відбувається як безперервний процес навчання» [4, 93, 100]. Тобто, якщо екзистенціальне ядро індивідуального зрізу ідентичності є відносно стабільним, то соціально-інтерсуб'єктивна оболонка ідентичності може невинно змінюватися і людина у комунікації з іншими має постійно добудовувати власну колективну ідентичність, опановувати новими суспільними відносинами, а подекуди і самому брати участь у їх конструюванні.

В.Декомб вважає, що колективна ідентичність визначається спільною історією та спільними цінностями тієї чи іншої групи людей; водночас, він зазначає, що спільні цінності є певною фікцією або мовною конвенцією відповідної групи людей [5, 186, 206]. Ю.Н. Харарі також зазначає, що внаслідок когнітивної революції, котра відбулася приблизно 70 тисяч років тому, людина почала утворювати фікції, соціальні конструкції або уявні реальності у вигляді загальних понять (сучасними еквівалентами яких є, наприклад, «нація», «держава», «вища потойбічна духовна істота», «товариство з обмеженою відповідальністю», «права людини» тощо), яким надавалася функція позначення певних цінностей. Проте, завдячуючи загальному визнанню та дотриманню цих умовностей, людям вдається співпрацювати та рухатися до спільної мети та створювати безпечні та заможні умови власного життя [15, 46, 47].

Суспільні організми, котрі виробили більш досконалі цінності та розвинені складні міжособистісні відносини, мають суттєві конкурентні переваги перед суспільними організаціями, які мають спрощені одномірні ієрархічні внутрішні взаємовідносини.

Об'єднані солідарністю та колективною свідомістю, люди конструюють власні ідентичності. У серці одного й того самого індивіда, на думку В.Декомба, можуть сперечатися декілька ідентичностей і проблема полягає не так у множинності приналежностей індивіда, як у «способі складення цієї множинності в одну формулу, сумісну з індивідуацією відповідної особи» [5, 252]. Важливою для В.Декомба є міра реальності уявної колективної ідентичності. Він вважає, що хоча та чи інша колективна ідентичність є уявною, вона зовсім не є нереальною уявністю, а є уявністю установчою [5, 265], тобто такою уявою, котра конструє суспільні відносини відповідно до інтегративного вектора суспільної свідомості, подібно до того, як установча влада формує той чи інший конституційний порядок у суспільстві.

Виокремлюючи індивідуальний та колективний аспекти ідентичності, з одного боку, а також суб'єктивний та об'єктивний аспекти ідентичності – з іншого, а після того – послідовно перетинаючи ці обидва аспекти, можна описати її більш системно.

Досліджуючи підсистеми суспільства Т.Парсонс послідовно виокремлював культурну, соціальну, особистісну та поведінкову підсистеми [11, 827]. Особистісна та культурна підсистеми належать до суб'єктивної сторони суспільних процесів, а поведінкова та соціальна підсистеми – до об'єктивної сторони. Крім того, особистісна та поведінкова підсистеми належать підсистемам індивідуального начала у соціумі, а культурна та соціальна – до колективного. Отже, особистісна підсистема належить до суб'єктивної сторони суспільних процесів і є проявом індивідуального начала у них; поведінкова підсистема належить до об'єктивної сторони суспільних процесів і є проявом індивідуального начала у них; підсистема суспільної свідомості та інтерсуб'єктивної культури належить до суб'єктивної сторони суспільних процесів і є проявом колективного начала у них; соціальна (у даному контексті

Т.Парсонс називав її соціетальною) підсистема належить до об'єктивної сторони суспільних процесів і є проявом колективного начала у них [11, 827, 828]. Деякі філософські, соціологічні, соціально-психологічні, економічні, політологічні, правові концепції можуть розглядати одну з названих підсистем як визначальну, або навіть єдино достовірно існуючу, а інші – відкидати, або вважати другорядними. Найбільш прийнятними є концепції, що намагаються віднайти канали взаємодії зазначених підсистем та охарактеризувати баланс між ними. Враховуючи це, ідентичність слід розглядати в сукупності цих аспектів, хоча в різні історичні періоди розвитку людства значення кожного з цих аспектів змінюється.

Аналогічну до Т.Парсонса схему концептуального аналізу дійсності запропонував К.Вілбер. Але на відміну від концептуальної схеми Т.Парсонса, призначеної для аналізу соціальної дійсності, концептуальна схема К.Вілбера має загальносвітоглядний характер і поширюється на буття в цілому. К.Вілбер вважає, що існує чотири «кути» (аспекти) Космосу [14, 55], що утворюються з двох пар бінарних опозицій, що взаємно перетинаються: «суб'єктивне – об'єктивне», та «індивідуальне – колективне (або загальне)».

До «суб'єктивного індивідуального» К.Вілбер відносить (мірою зростання еволюційної складності) електростатичну взаємодію, подразнення, зародкове сприйняття, відчуття, емоцію, символ, поняття, внутрішній світ особистості, її переживання, екзистенцію і т.п. [14, 58];

– до «суб'єктивного колективного» – інтерсуб'єктивні форми суспільної свідомості, культури, який в історичному плані можна окреслити як архаїчний, магічний, міфологічний, раціональний та екзистенційний світи, до яких прилучається кожний член того чи іншого історично еволюціонуючого соціуму [14, 60–61];

– «об'єктивне індивідуальне» являє собою на рівні мікросвіту різноманітні субатомні частинки («корпускули»), що можуть існувати і в іпостасі інтерферуючих хвиль, а також атоми, а на макрорівні – кристали, а також живі форми, починаючи від одноклітинних організмів і закінчуючи складними вищими ор-

ганізмами з корою головного мозку приматів й корою головного мозку людини [14, 58];

– «загальне об'єктивне» охоплює декілька рівнів самоорганізації матеріального світу, починаючи в часі від великого вибуху і завершуючи в осяжному процесі еволюції матеріальну сторону суспільних структур, проходячи історичні етапи «доісторичних племен, садівничих поселень, аграрних імперій, індустріальних держав, інформаційних глобальних федерацій» [14, 61].

Еволюція Космосу відбувається в напрямку всіх чотирьох «кутів» (можна ще сказати – «векторів», спрямованих в двовимірній площині у чотири різні сторони від умовного центру кожна під прямим кутом відносно сусідньої сторони) у вигляді концентричних кіл, що поетапно розширюються [14, 57].

Найважливішим у концепції К.Вілбера є, на нашу думку, ідея про те, що еволюційний розвиток відбувається в усіх чотирьох аспектах одночасно й паралельно. Вироблення та формування нових ідей у свідомості найбільш творчих представників суспільства («суб'єктивне індивідуальне») сприяє поширенню їх у суспільній свідомості («суб'єктивне колективне») і, внаслідок цього, перетворенню матеріальної сторони життєзабезпечення суспільства («об'єктивне колективне»), і врешті-решт, покращенню енергоефективності, екологічності та умов життя кожної окремої людини (об'єктивне індивідуальне), покращенню її самопочуття, збільшенню тривалості життя та працездатності та кваліфікаційної компетентності. На кожному наступному етапі еволюції людини й суспільства стає дедалі більш складною і багатоманітнішою її ідентичність, формування й розвиток якої відбуваються за участю всіх чотирьох підсистем суспільства (Т.Парсонс) або «кутів», аспектів Космосу (К.Вілбер). Так, розвиток суспільства від архаїчного до садівничого, аграрного, індустріального та постіндустріального тягне за собою розвиток форм культури за основним своїм спрямуванням від первісної до магічної, міфологічної, раціональної та екзистенціональної з відповідним розвитком внутрішнього світу кожної людини, рівня його рефлексивності та гуманізованості. Відповідно до цього ускладнюється і ідентичність. Формування

ідентичності, починаючи з біологічної та соціобіологічної основи послідовно охоплює дедалі більш складні структури колективної життєдіяльності, більш досконалі види суспільної практики, високотехнологічний матеріальний аспект життєзабезпечення соціуму, витончені форми мистецтва, духовної культури та наукового знання, рефлексивні форми глибинної екзистенції людини, включаючи й вищі духовно-містичні осяяння.

Використовуючи концептуальні ідеї К.Вілбера, Ф.Лалу дослідив характер суспільних організацій залежно від рівня розвитку внутрішнього світу людини (суб'єктивне індивідуальне), форм інтерсуб'єктивної культури (суб'єктивне колективне), розвиненості соціальних інститутів та соціальної інфраструктури (колективне об'єктивне), та добробутом людини, включаючи середню тривалість її життя у даному соціумі (індивідуальне об'єктивне).

Історично та структурно більш розвинені форми організації виникають там і тоді, де і коли у процесі творчості й співтворчості сформувалися розвинені форми індивідуальної та колективної свідомості й соціальних практик. Поширення організацій більш розвиненого типу має наслідком еволюцію всього суспільства як цілого до більш досконалої структури, хоча всередині більш розвиненого суспільства можуть існувати менш досконалі архаїчні різновиди організацій. Ф.Лалу виокремлює декілька історичних та структурних типів організацій, позначаючи їх, наслідуючи ідеї К.Вілбера, певними кольорами.

Найбільш архаїчними після первісної, родо-племінної, общини є організації, котрі формуються за принципом силової ієрархії і побудовані на так званій імпульсивній або «червоній» парадигмі. Такими є перші завойовницькі протодержави стародавнього світу (перші держави Межиріччя, номи (області) Стародавнього Єгипту тощо). Нормативна база цієї парадигми формується на основі племінних норм та магічно-міфологічних уявлень. За сучасних умов такі організації існують у вигляді банд, кримінальних структур та організованої злочинності [7, 43].

У період аграрної цивілізації, на думку Ф.Лалу, формуються організації на основі конформістської або «жовтої» парадигми.

Державний апарат разом з інститутами та з ієрархічною структурою управління є найбільш типовим проявом такої парадигми. Соціалізуючим чинником, що забезпечує функціонування такого різновиду організацій є, залежно від етапу історичного розвитку, розвинені міфології, світові релігії або національно-державні ідеології. На відміну від імпульсивної поведінки масового представника попередньої парадигми, представникові конформістської парадигми властиві відповідні моральні якості – самодисципліна та самоконтроль [7, 47]. Це може бути і імперія античного типу, і середньовічна станова держава, і держава капіталістична. Але всередині останньої формуються організації наступної – конкурентної, «померанчевої» парадигми.

Конкурентна або «померанчева» парадигма властива капіталістичній системі господарювання. Вона притаманна не лише виробничим підприємствам, а й науковим та науково-конструкторським закладам і навіть сфері медіа- та шоу-бізнесу. Найважливішим критерієм тут є економічна ефективність, а моральні норми можуть нехтуватися [7, 54, 55]. У межах організацій цієї парадигми створюються конкурентне середовище та стимулюючі умови для успішної творчої особистості. Таким організаціям властиві інноваційність, внутрішня відповідальність та меритократія (влада кращих) [7, 57, 58, 60]. У межах однієї корпорації інженерно-конструкторський підрозділ може працювати в умовах свободи конкурентної парадигми, однак на виробничих потужностях цієї корпорації робітники можуть дисциплінуватися відповідно до більш жорсткої ієрархічної (жовтої) парадигми [7, 81]. І якщо корпорації у тому чи іншому суспільстві дотримуються конкурентної організаційної парадигми, то державному апарату, навіть і в капіталістичному суспільстві, більш властива ієрархічна парадигма. При цьому, у зонах «дикого капіталізму» у зазначеному суспільстві можуть існувати кримінальні структури, організована вулична злочинність (імпульсивна «червона» парадигма). Іншими словами, у реальному суспільстві співіснують багато типів організацій, однак серед них виокремлюється домінуючий на даному еволюційному рівні тип, який і визначає якість суспіль-

ства. Співіснування двох, трьох чи більшої кількості організаційних парадигм створює, крім іншого, підстави для виникнення множинної ідентичності.

Плюралістична або «зелена» парадигма орієнтується на рівність, справедливість, співдружність, співпрацю і консенсус членів суспільства; вона виникає наприкінці XVIII ст. у зв'язку з прийняттям конституцій у США та Франції та проголошенням рівності всіх громадян і прав людини й громадянина, але поширюється у значних масштабах у розвинених країнах у другій половині XX – початку XXI ст. Люди, які є носіями цього світогляду, прагнуть до благородства, щедрості, чуйності, цінують взаємовідносини між людьми вище, ніж економічну ефективність [7, 64, 65]. Зеленим кампаніям притаманна демократизація управління через делегування повноважень, ціннісно орієнтована культура, висока соціальна відповідальність, турбота про довкілля та мета, що надихає на суспільно корисну діяльність [7, 68, 69, 70]. У межах цієї парадигми ідентичність стає більш солідаристською, гуманізованою, відкритою для особистісно орієнтованої комунікації.

Найдосканалішою, на думку Ф.Лалу, на даний момент історичного часу є еволюційна («бірюзова») організаційна парадигма. На цій стадії розвитку людина від захисної позиції (дотримання прав, забезпечення нагальних потреб) переходить до самореалізації у творчій співпраці з іншими в єдності з природою [7, 93]. Тут людина має інтуїтивно відчувати справжню цілісну картину дійсності й діяти, керуючись загальнолюдськими цінностями. Виробничі колективи, що вибудовані згідно з цією парадигмою на основі гармонізації індивідуальної та групової цілісності, управляються шляхом самоменеджменту. У питаннях підбору кадрів та планування виробництва (або надання послуг) керівник прислуховується до глибинних інтуїцій колективу. Ф.Лалу детально досліджує діяльність таких організацій, кількість яких у сучасному суспільстві швидко зростає [7, 100–106, 375–461]. Ідентичність індивідів, що працюють у таких компаніях, є цілісною та з меншою ймовірністю зазнає криз.

Останніми роками у зв'язку з прискоренням темпів третьої промислової революції (Дж.Рифкін), основу якої становить впровадження відновлювальної (сонячної, вітрової тощо) енергетики та новітніх засобів акумуляції енергії [13, 364–380], а також – нового технологічного пакету («четверта промислова революція»), створюються сприятливі економічні передумови для значного поширення інноваційних типів організацій – плюралістичних (зелених) та, особливо, еволюційних (бірюзових). Поряд з монополістичними високотехнологічними транснаціональними корпораціями, домінування яких закріплюється високою ціною та обмеженістю доступу до невідновлювальних енергетичних ресурсів, використання яких до того ж погіршує екологію планети, виникають горизонтально вибудовані мережеві високотехнологічні організації, засновані на самоменеджменті, з вироблюваною на локальному рівні висококонкурентною відновлювальною малою енергетикою з необмеженим доступом до неї кожного. Передові транснаціональні корпорації продовжуватимуть інвестувати науково-дослідні інститути та лабораторії, залучати до них кваліфікованих фахівців, виробляти запатентовані та ліцензовані високоінтелектуальні продукти. Водночас, швидко зростатимуть незалежні, але пов'язані горизонтальною взаємодією, малі мережеві краудфандінгові старт-апіві фірми і лабораторії та безпосередньо виробничі високотехнологічні (зокрема з використанням доступних 3D принтерів) колективи.

Громадянська прикладна наука та інженерія, що працює з відкритим кодом, складатиме гідну конкуренцію науково-дослідним інститутам і лабораторіям великих корпорацій у швидкості впровадження нових розробок, що здешевлюють виробництво. «Розподілений капіталізм»(Дж.Рифкін) з інноваційним типом власності, за якого зростає значення не лише людського капіталу, а й соціального (мережевого) капіталу [13, 299–31], поступово поширює свій вплив і зміцнює власні позиції поряд з ієрархізованим монополізованим державно-корпоративним капіталізмом. За цих умов у суспільстві зменшується роль і значення, а також і кількість, конформістських (жовтих) та конкурентних (помаранчевих) організацій та зростає роль і значення, а

відповідно, і кількість, плюралістичних (зелених) та еволюційних (бірюзових) організацій. Ці еволюційні зміни у суспільних відносинах призводять до змін і в ідентичності, за яких ускладнення ідентичності є конструктивним позитивним явищем, хоча на деяких етапах її становлення необхідні творчі зусилля. В індивідів, не готових до змін, такі «катаклізми» суб'єктивно можуть усвідомлюватися як криза, що насправді є кризою зростання.

Важливим і актуальним в концепції Ф.Лалу, котрий розвиває ідеї К.Вілбера, є констатація відповідності рівнів екзистенційної глибини, інтерсуб'єктивної гуманізованості, інфраструктурної складності й кваліфікаційної та індивідуальної досконалості ідентичності у чотирьох базових вимірах її реалізації – внутрішньому світі людини, суспільній свідомості й культурі, виробничій та інституційній інфраструктурі соціуму, умов для розвитку та саморозвитку фізіолого-психологічних якостей людини. Відповідно до цього, ідентичність має розглядатися як комплексний багатовимірний феномен, який реалізується у низці детермінованих залежностей. Адже особистісний розвиток певної критичної кількості індивідів сприяє встановленню можливості гуманізованого дискурсу у соціумі, в якому взаємно враховуються інтереси співгромадян. І навпаки, досягнутий високий рівень комунікації сприяє розвитку особистості кожного й солідаризму. Крім того, високий рівень взаєморозуміння у суспільстві і, відповідно, висока організаційна культура, розвинені інститути й інноваційний менеджмент прискорюють технологічний, інфраструктурний розвиток об'єктивно-матеріальної сторони життя даного співтовариства, дають можливість підвищувати його добробут. І, навпаки, достатній добробут створюють передумови приязного взаємовигідного спілкування у тій чи іншій громаді. Матеріальний добробут й екологічно чисте середовище стимулюють здоровий фізичний розвиток людини, збільшують тривалість її життя, позитивне самопочуття та високу працездатність. Коло цих взаємозалежностей замикається тим, що позитивне фізичне, психологічне та соціальне самопочуття людини сприяє її цілісному особистісному розвитку та високому творчому потенціалу.

Гуманізації суспільних відносин сприяє зростанню впливу ідеї так званого основного доходу, яка в умовах стрімкої автоматизації виробництва й сфери обслуговування завдяки запровадженню штучного інтелекту зменшиться попит на робочу силу в існуючих на даний момент професіях. Згідно із цією ідеєю кожна людина від народження і незалежно від участі у суспільному виробництві отримує дохід достатній для життєзабезпечення та розвитку, що дає їй змогу брати участь в альтернативній мережевій економіці, науці, мистецтві. Основний дохід зменшує напруження та ворожість у суспільстві, посилює солідаризм між його членами, формує середовище гуманізованих ідентичностей, стимулює колективну співтворчість. Але це не означає, що має повністю нівелюватися конкурентне начало у цілеспрямовано підтримуваному державою високотехнологічному секторі економіки.

Доісторичний та історичний розвиток людини та суспільства у зазначених сферах проходить низку взаємно відповідних етапів. У первісному суспільстві людина керувалася в основному емоціями та символами, мала деякі колективні тотемні уявлення та найпростіші засоби полювання (загострені камені, списи тощо) Ідентичність тут родово-племінна.

Уже в мезоліті та початкових етапах неоліту у людини почало формуватися магічне світосприйняття, і досить різноманітні знання про навколишню природу; формується садівниче господарство, коли в основному жінки стали обробляти землю за допомогою загострених палиць. У цей період нерідкими були міжплемінні війни, а організація цього періоду була імпульсивною, або червоною (К.Вілбер, Ф.Лалу).

У неоліті пізніших стадій виникає аграрна цивілізація, утворюються перші держави з чиновницьким апаратом й писаними законами. Світогляд тут переважав міфологічний, але вже у вісьовий час (К.Ясперс) формувалися перші поняттєві наукові знання та мораль як форма суспільної свідомості. На цій стадії розвитку людини й суспільства виникають світові релігії (буддизм, християнство, іслам) та конформістські або жовті (янтарні) організації (К.Вілбер,

Ф.Лалу). Родоплемінна ідентичність тут доповнюється етнічною, державною та релігійною.

З виникненням капіталістичних відносин формується індивідуалістичний тип особистості, розгалужені форми секуляризованої суспільної свідомості, національні держави, національна ідентичність, масова культура, розвинена наука та відповідні технології. У розвинених, а згодом і в інших країнах світу суттєво зростає добробут та середня тривалість життя людей. На цій стадії провідне місце у суспільстві займають конкурентні (помаранчеві) організації, головними мотивами діяльності яких є успіх та прибуток (К.Вілбер, Ф.Лалу).

З другої половини ХХ ст. розвиваються глобалізоване виробництво, торгівля, масовий туризм, починають усвідомлюватися екологічні проблеми людства й формуватися глобальна свідомість та ідентичність, а також солідаристський, на протипагу індивідуалістичному, аспект ідентичності. У цей період зростає роль та значення плюралістичних (зелених) організацій, суспільних рухів за альтернативний спосіб життя (хіпстери, ню-ейдж тощо) (К.Вілбер, Ф.Лалу).

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть поширюються медитативні та йогівські практики, інтегральна та космічна свідомість (К.Вілбер), економіка дарування (Дж.Рифкін), пошук таких суспільних взаємовідносин, що сприяли б самореалізації людини, котра, своєю чергою, стимулювала б і самореалізацію інших людей, з якими вона вступає у комунікацію та взаємодію, у тому числі й виробничу. Це формує і відповідну ідентичність. Організації такого типу є еволюційними, або бірюзовими (К.Вілбер, Ф.Лалу).

Таким чином, в процесі технологічного, соціального й гуманітарного розвитку людства формуються дедалі більш складні різновиди ідентичностей, у свідомості яких формуються мотивації відповідального світоглядно-морального вибору у процесі практичної діяльності індивідів, що продуктивно співпрацюють. Однак у межах певного історичного найбільш масового для даного етапу розвитку типу ідентичності існують більш архаїчні групові типи, а також, – у свідомості та соціокультурних практиках найвидатніших

мислителів, – варіанти найбільш прийнятних моделей майбутніх ідентичностей. Кожний індивід обирає згідно не лише обставинам, а й у власній роботі самовдосконалення – відповідну індивідуальну та групову ідентичність. У сучасному світі працею багатьох інноваторів створюються умови для формування високорозвинених ідентичностей.

Важливу роль у формуванні інноваційних суспільних відносин та нових типів ідентичностей відіграє сфера культури й освіти, рушійним ядром якої є гуманітарні науки, зокрема й практична філософія. Зародження нових типів ідентичностей відбувається саме при прагненні філософського осмислення життєвих ситуацій, що виникають у суспільному бутті людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла / Бадью А. – К.: Кому-бук, 2016. – 192 с.
2. Бистрицький Є.К. Поняття ідентичності. Ідентичність і спільнота / Є.Бистрицький, С.Пролесев, О.Білий, С.Лозниця, Р.Зимовець, Р.Кобець. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Вид. 2-е, допов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. – 464 с. – С. 11–50.
3. Білий О.В. Національна ідентичність і політична влада / Є.Бистрицький, С.Пролесев, О.Білий, С.Лозниця, Р.Зимовець, Р.Кобець. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Вид. 2-е доп. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. – 464 с. – С. 73–91.
4. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму / Габермас Ю. – К.: Дух і Літера, 2014. – 320 с.
5. Декомб В. Клопоти про ідентичність / Декомб В. – К.: СтилоС, 2015. – 281 с.
6. Докінз Р. Егоїстичний ген / Докінз Р. – Харків, Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 496 с.
7. Лалу Ф. Компанії майбутнього / Лалу Ф. – Харків, Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 543 с.
8. Луман Н. Введение в системную теорию (Под редакцией Дирка Бекера) / Луман Н. – М.: Издательство «Логос», 2007. – 360 с.

9. Любивий Я.В. Вибір методології як проблема практичної соціальної філософії // Практична філософія. Науковий журнал. № 4. 2015 (№58). – С. 3–16.
10. Основи практичної філософії. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Друге видання / Баумейстер А.О., Бойченко М.І., Кебуладзе В.І., Лактіонова А.В., Лой А.М., Нечипоренко В.О., Спасенко Н.М., Тур М.І., Ящук Т.І. – К.: Київський університет ім. Т.Шевченка, 2016. – 400 с.
11. Парсонс Т. Общества / Парсонс Т. О социальных системах. – М.: Академический Проект, 2002. – С. 777–829.
12. Пролеєв С.В. Проект війни: від ідентичності до насильства / Є.Бистрицький, С.Пролеєв, О.Білий, С.Лозниця, Р.Зимовець, Р.Кобець. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Вид. 2-е доп. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. – 464 с. – С.34–50.
13. Рифкин Дж. Третья промышленная революция. Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом. 3-е изд. / Рифкин Дж. – М.: Альпина нон-фикшн, 2016. – 410 с.
14. Уилбер К. Краткая история всего / Уилбер К. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 474 с.
15. Харарі Ю.Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / Харарі Ю.Н. – Харків, Клуб сімейного дозвілля, 2018. – 543 с.
16. Bilyi O. The Will to Identity. State Building and the Strategy of Legitimation / Oleg Biliy. National Academy of Sciences of Ukraine, H.S. Scovoroda Institute of Philosophy. – К.: Akadtmperiodyka, 2017. – 214 p.

Любивий Я.В. Ідентичність як предмет практичної філософії.

Останніми роками у світі прискорюється процес заміщення старих технологій на сучасні, пов'язані насамперед з відновлювальною енергетикою та штучним інтелектом, що неминуче призведе до перевороту у суспільних відносинах та до кардинальних змін у ідентичності. Реструктуризація ідентичності веде і до зміни практичних орієнтацій суб'єктів, до переосмислення ними власного місця у світі та взаємовідносин з Іншими. За антропним принципом науки, поза іншим, будь-яка система за посередництвом самореферентних процесів прагне самоорганізуватися з метою

самозбереження та передбачає існування Спостерігача. На рівні живих систем код ДНК забезпечує природну ідентичність організму. У суспільному житті ідентичність забезпечує саморегуляцію взаємовідносин індивіда та Інших в контексті суспільного середовища. Протягом історії людства ідентичність ускладнюється та є чинником самоорганізації суспільних відносин. Поняття ідентичності починає формуватися ще з античного соціуму, починаючи з «вісьового часу» та виникнення рефлексивної моралі (Сократ, Аристотель, Конфуцій, Будда та ін.); продовжується цей процес і у філософії Нового часу та у класичній німецькій філософії у вигляді поняття рефлексивного духу, трансцендентальної аперцепції, рефлексивної самосвідомості; зазначені феномени розглядалися по суті справи як внутрішній живий механізм самоконструювання ідентичності (Р.Декарт, Т.Гобс, П.Гасенді, І.Кант, І.Фіхте, Г.Гегель). Ю.Габермас, спираючись на Л.Кольберга, Е.Еріксона, Ж.Піаже, пов'язав рівень розвитку ідентичності з рівнями та етапами розвиненості моральної свідомості. Мислителі та практикуючі філософи кінця ХХ – початку ХХІ століть (К.Вілбер, Ф.Лалу та ін.) в умовах сучасного технологічного та соціоорганізаційного вибуху виявляють та досліджують нові типи множинної гуманізованої ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, практична філософія, антропний принцип, самосвідомість, самореалізація, самоорганізація суспільних відносин.

Lyubiviy Ya.Identity as a Subject of Practical Philosophy.

Last years in the world is accelerated the process of substitution of old technologies on modern, related first of all to renewal energy and artificial intelligence that unavoidable will result in revolution in public relations and to the cardinal changes in an identity. Restructuring of identity conduces to the changes of practical orientations of actors, to rethinking by them of their own in the world and mutual relation with others. Anthropic principle of science marks, except other, that any system by the way of referent processes tries to self-organized with the aim of self-preservation and supposes existence of Observer. At the level of living systems the code of DNA provides the identity of organism. In public life an identity is one of factor of self-regulation of mutual relations of individuals in the context of public environment. During the history of mankind an identity becomes more and more complicated and is the factor of self-organization of public relations. The concept of identity begins to be formed yet from ancient society, beginning from «axial time» and origin of reflexive moral (Socrates, Aristotle, Confucius, Buddha and others); this pro-

cess proceeds in philosophy of New time and in classic German Philosophy as a concept of reflexive spirit, transcendental apperception, reflexive consciousness; the marked phenomena were examined as a matter of fact as an internal living mechanism of self-constructing of identity (R.Descartes, T.Hobbes, P.Gassendi, I.Kant, Y.Fichte, G.Hegel). Y.Habermas, leaning on L.Kohlberg, E.Erikson and J.Piaget, bound the level of development of identity to the levels and stages of development of moral consciousness. Thinkers and representatives of practical philosophy of end of XX – of beginning of XXI centuries (K.Wilber, F.Laloux and other) discover and investigate the new types of the plural humanized identity in the conditions of modern technological and socio-organizational innovations.

Key words: identity, practical philosophy, anthropic principle, self-conscience, self-realization, self-organization of social relations.